

KÖTELEZŐK EMELT SZINTEN

KRE BTK Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
Budapest, 2017. március 25.

Elbeszélői módok és nézőpontok Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* című kötetében

Bengi László

ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

lbengi@elte.hu

Az Esti Kornél keletkezéstörténete
Játékos szemléltetés

„Távoli olvasás, egyszer így neveztem [...] a közelítésmódot, ahol a távolság nem valami akadályt jelent, hanem *a tudás egy sajátos formáját*: kevesebb alkotóelem, ezáltal a köztük fönnálló átfogó kapcsolatok élesebb képe. Alakzatok, viszonyok, szerkezetek. Formák. Modellek.

A szövegektől ellépve a modellek felé [...] az elvonatkoztatás nem önmagában vett cél, hanem egy olyan út, amely szélesebbre tárja az irodalomtörténet területét, és gazdagítja ennek belső problematikáját.”

(Franco Moretti)

A célelvűség nyomai az *Esti Kornél*ban

A regény műfaji jelölőinek többszörös, ámbátor ironikus megjelenése

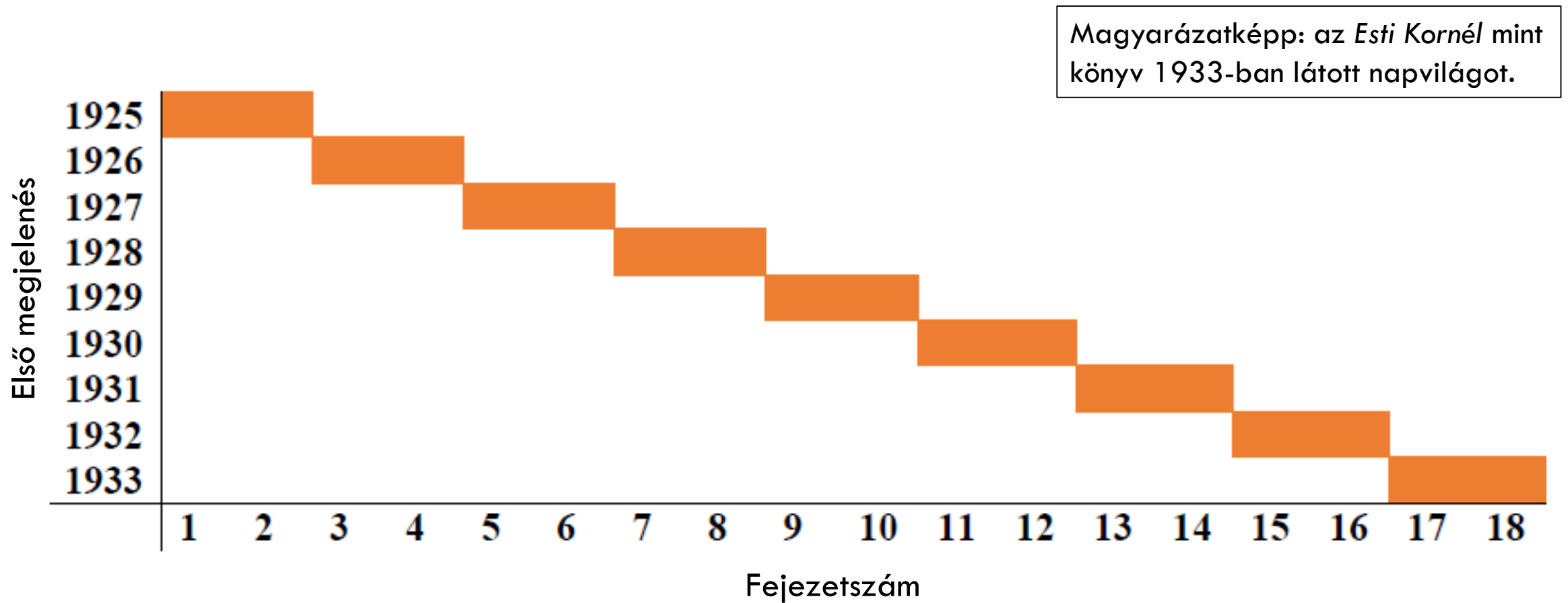
- fejezetszámozás
- a címszereplő életútjának célelvű keretezése
  - ▣ I. fejezet: születés és gyermekkor földidézése
  - ▣ II. fejezet: első nap az iskolában
  - ▣ III. fejezet: érettségi utáni utazás
  - ▣ V. fejezet: a fiatal hős Pesten (a IV. fejezet kimaradt!)
  - ▣ XVIII. fejezet: az utazás mint halál felé tartó életút toposza
- életrajzi egyezések: önéletírás, életrajzi regény földidézése

Kérdés:

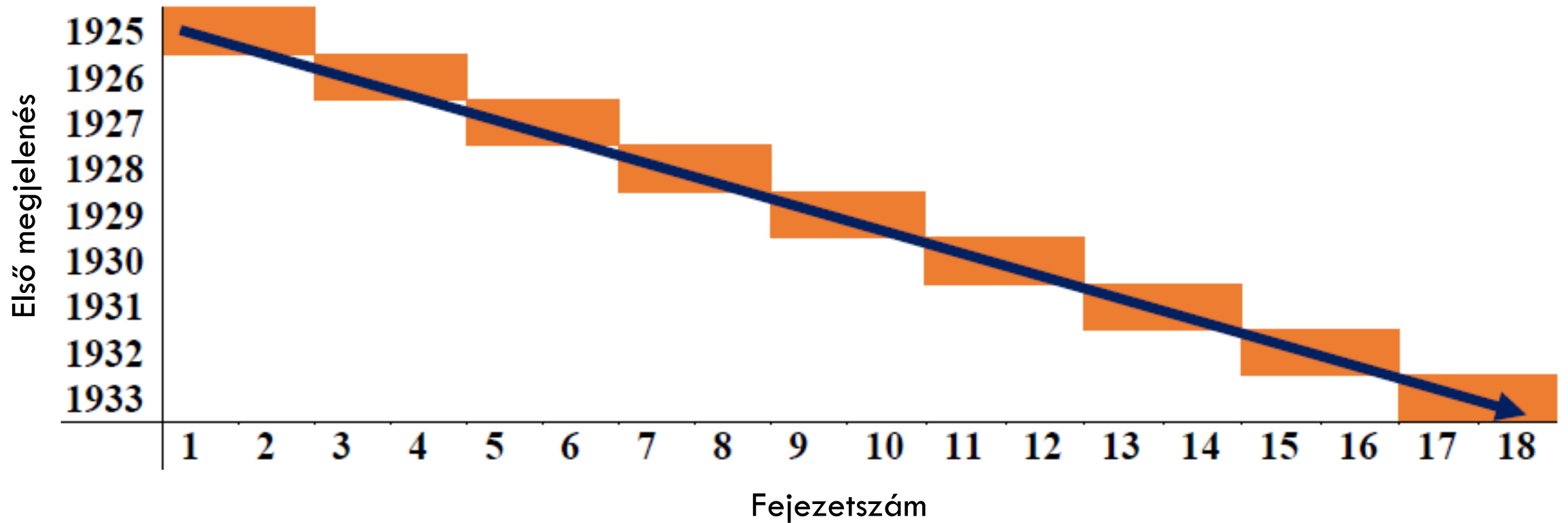
Ha az *Esti Kornél* fölmutatja a regény műfaji „aláírását”, illetve megidézi a világos kezdőponttól egyértelmű végpont felé (úgymond a születéstől a halálig) tartó célelvű szemléletmódot, akkor ez megmutatkozik-e a kötet (illetve a három évvel későbbi, az 1936-os *Tengerszem* részét képező *Esti Kornél kalandjai* ciklus) keletkezéstörténetében, a megírás menetében is?

Egy ELKÉPZELT lineáris keletkezéstörténet...

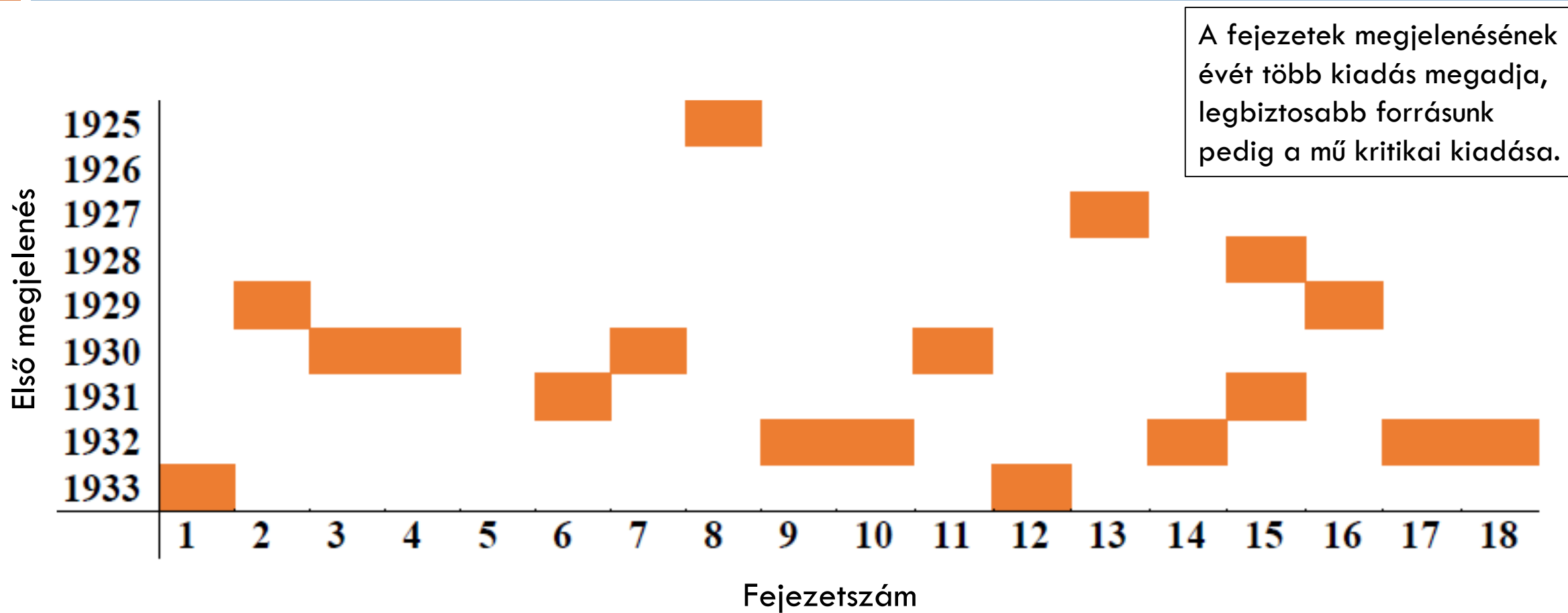

Egy ELKÉPZELT lineáris keletkezéstörténet...

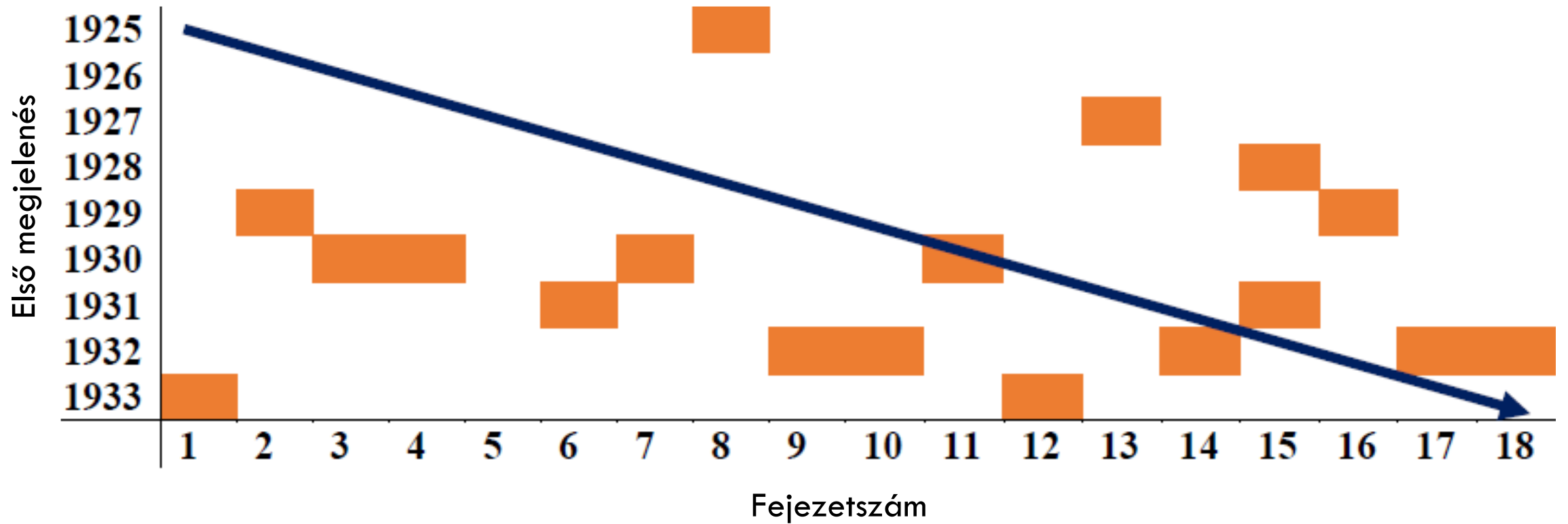

Ezzel szemben a VALÓS keletkezéstörténet...

...amely aligha lineáris...

Válasz a fölött kérdésre:

Az *Esti Kornél* fejezeteinek időbeli sora, „valós”, adatolható elkészülte még csak nem is emlékezetet egy lineáris, célelvű-teleologikus keletkezéstörténetre.

Következtetés:

A regénynek és az életútnak mint célelvű keretnek a megidézése nem a megírás során természetesen adódó lehetőség volt, hanem tudatos írói döntés következménye, a megformáltság értelmezendő mozzanata.

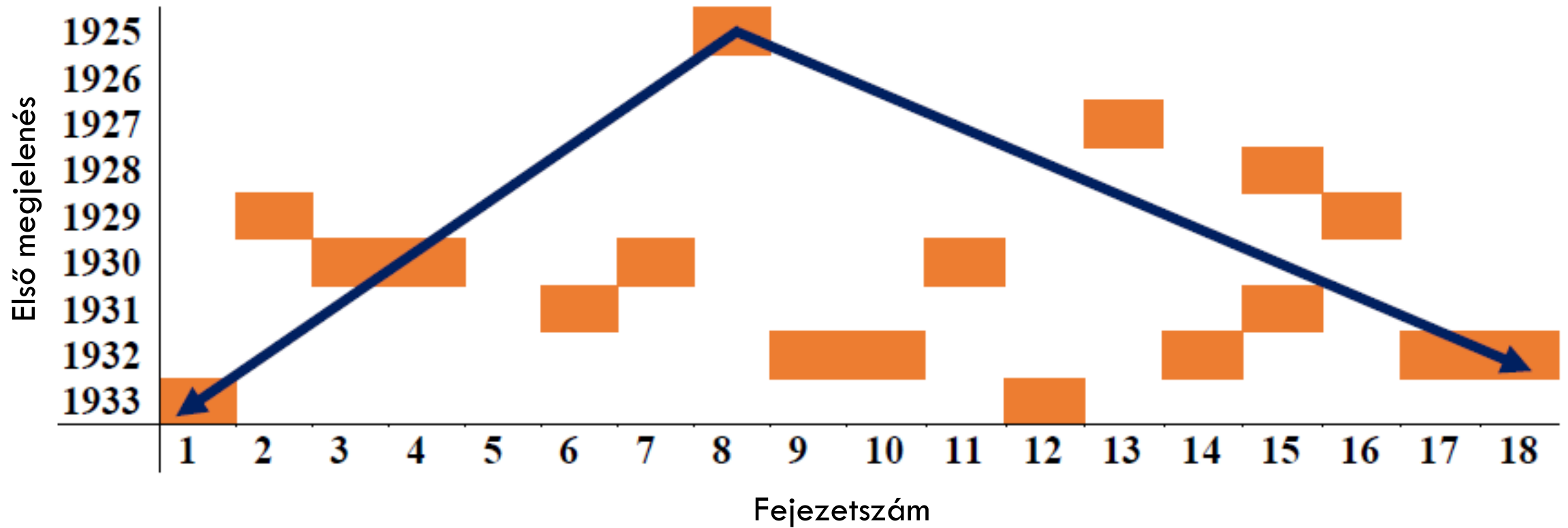
A szemléltetett keletkezéstörténet lineáris-teleologikus kapcsolatok helyett **mezőszerű összefüggéseket** sejtet.

A célelvűen záruló keretező szerkezet – amely másfelől erősen önreflexív, önértelmező is: az írás önmagára, az egyes fejezetek egymásra utaló motívumait erősítvén föl – bonyolult, többszörösen összetett kapcsolathálót foglal magában.

Kérdés:

Ha a keletkezéstörténet jól láthatóan nem követ célelvű logikát, attól még jellemezhető-e más rendezőelvvel, fölismerhető-e benne valamely mintázat?

...inkább a bővülő távlatok logikája szervezi

Bővülő távlatok – egymás köré épülő, egymást értelmező írások – ismétlések, egymást tükröző motívumok

Például Esti bemutatása kétszer történik meg: az időben első VIII. fejezetben, amikor némi késleltetés után a kötet későbbi címszereplője színre lép (majd további késleltetés után megszólal), illetve a kompozíció élén álló (ámde kései) I. fejezetben. A két bemutatás összevetése jól szemléltetheti, hogy azok nem egyszerűen kiegészítik egymást, hanem részben ellent is mondanak egymásnak: a bővülő távlatok logikája nem az egész megragadásának, hanem a viszonylagosságnak a jegyében áll, a bővítést a mindig van más lehetőség vagy más lehetséges vélemény értelmében véve.

Kérdés:

Mi a helyzet az *Esti Kornél kalandjaival*?

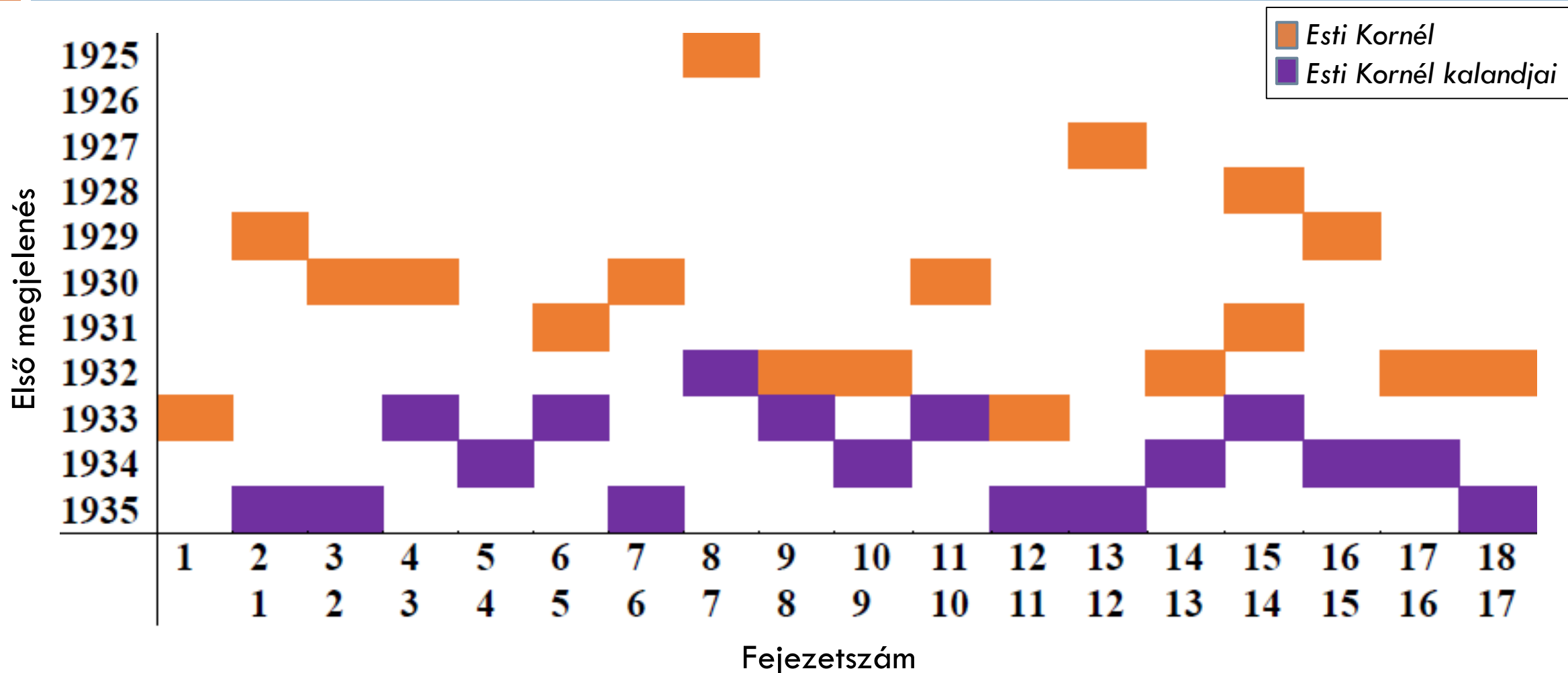
Föltevés:

Az *Esti Kornél* ugyan fölidézte az élet célelvű szemléletét, de ezt a mű keletkezéstörténete legalábbis nem igazolta vissza. Jóllehet a későbbi ciklus a főhős halálával zárul, kevés nyomát mutatja a célelvet követő szerkesztésmódnak. Nem idéz föl regényformát, egy novellagyűjtemény ciklusaként jelent meg, terjedelmében is alatta marad az *Esti Kornélnak*.

Megjegyzés:

A népszerű kiadások egy részének *Esti Kornél kalandjai* című része sem tartalmában, sem sorrendjében nem felel meg a Kosztolányi által összeállított, 17 novellából álló ciklusnak. Azt részint további, kötetben nem megjelent Esti-tárcanovellákkal bővítik, illetve időrendi sorba állítják.

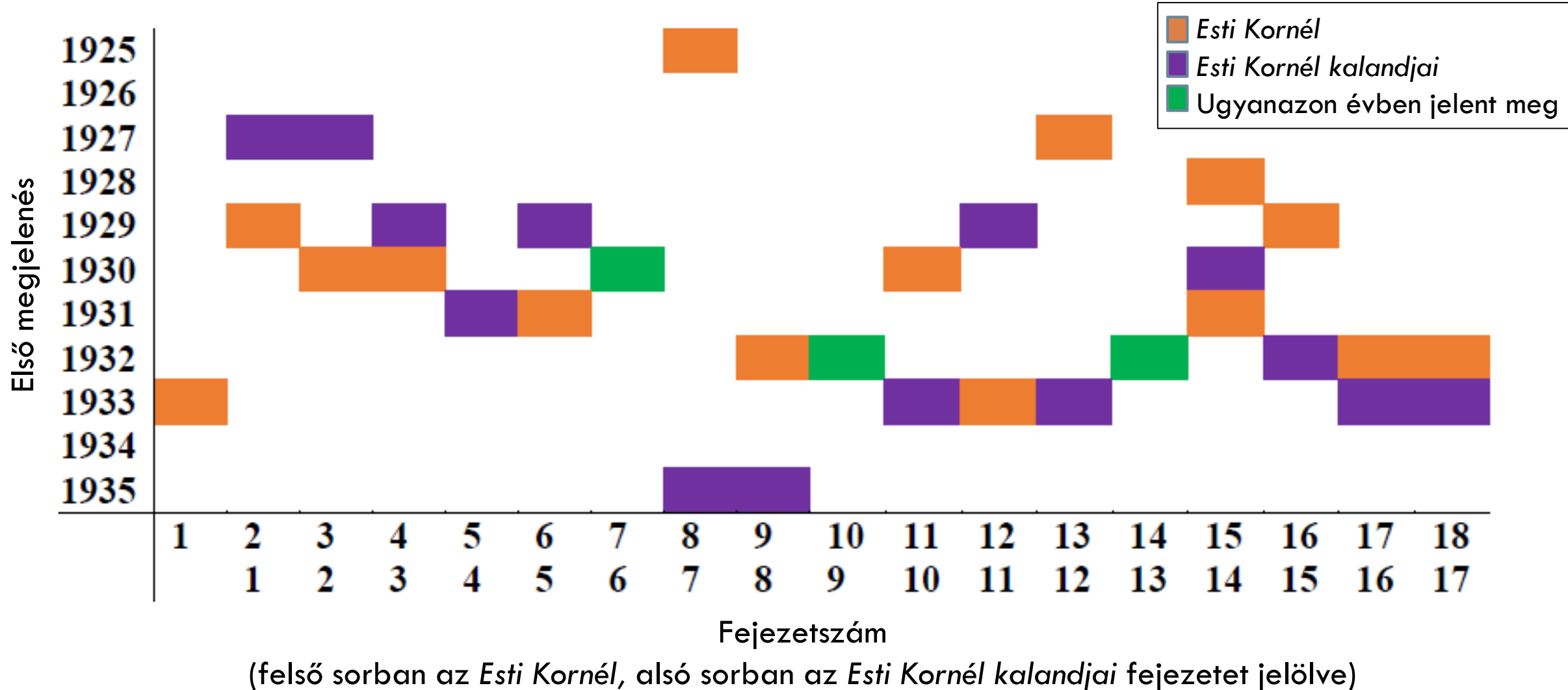
Az *Esti Kornél* kalandjainak ELKÉPZELT keletkezése

(felső sorban az *Esti Kornél*, alsó sorban az *Esti Kornél kalandjai* fejezetet jelölve)

Ezzel szemben a VALÓS keletkezéstörténet

Föltevésünk látszólag helyesnek bizonyult:

Az *Esti Kornél kalandjai*, hasonlóan az *Esti Kornélhoz*, nem látszik célelvűen rendeződő, lineáris keletkezéstörténetet követni.

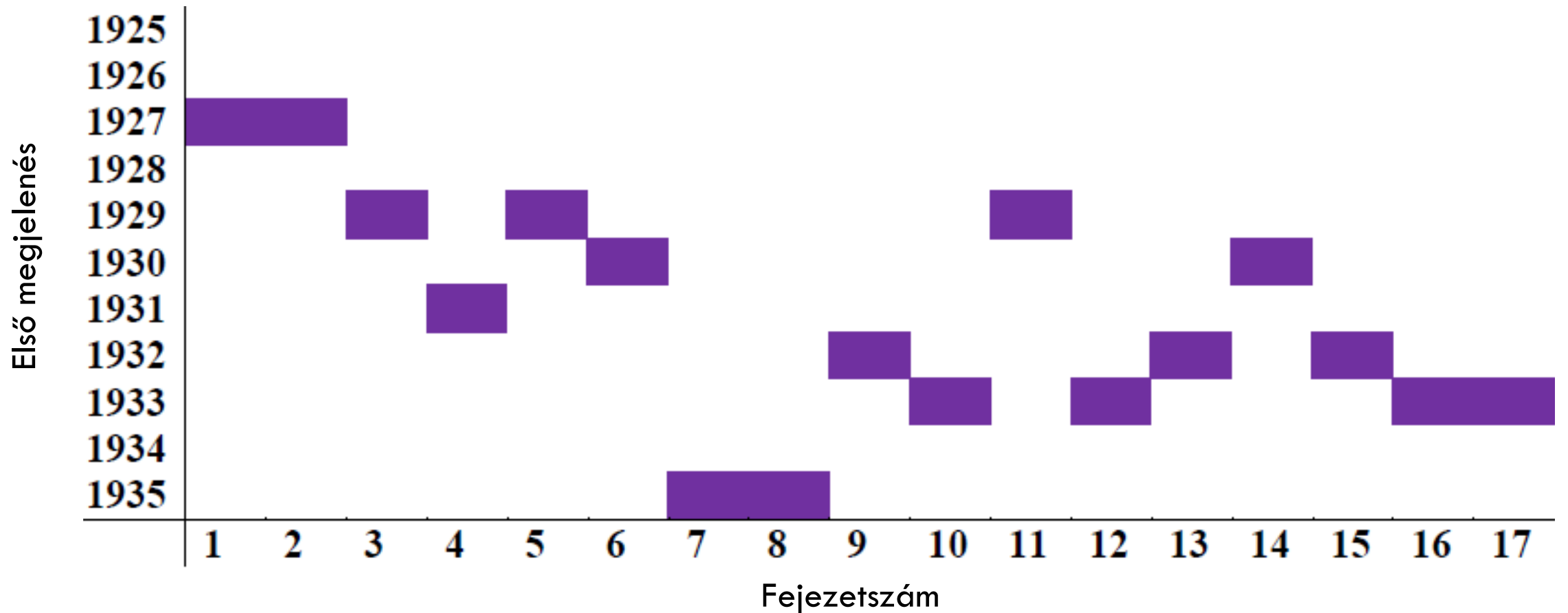
Várakozásunk mégsem mindenben teljesült:

A kötet és a ciklus írásainak létrejötte időben nemhogy nem különül el élesen (két külön sávként/életműszeletként), hanem döntő részben átfed egymással. Kosztolányi nem egyszerűen folytatta az *Esti Kornélt*, hanem jelentős mértékben ugyanabból a párhuzamosan elkészült novellaanyagból válogatta ki és dolgozta kötetté/ciklussá mindkét művet.

Csakhogy:

Vegyük szemügyre önmagában is a későbbi ciklust!

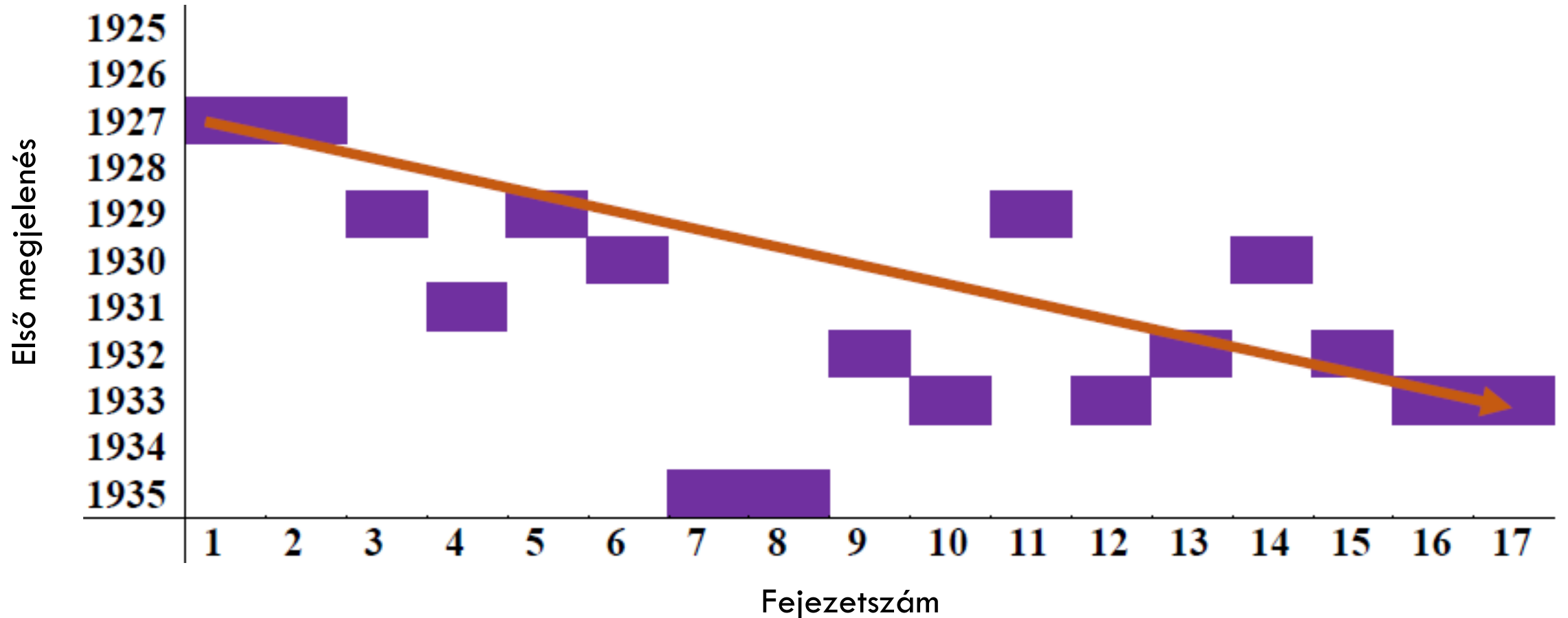
...az *Esti Kornél* fejezetei nélkül...

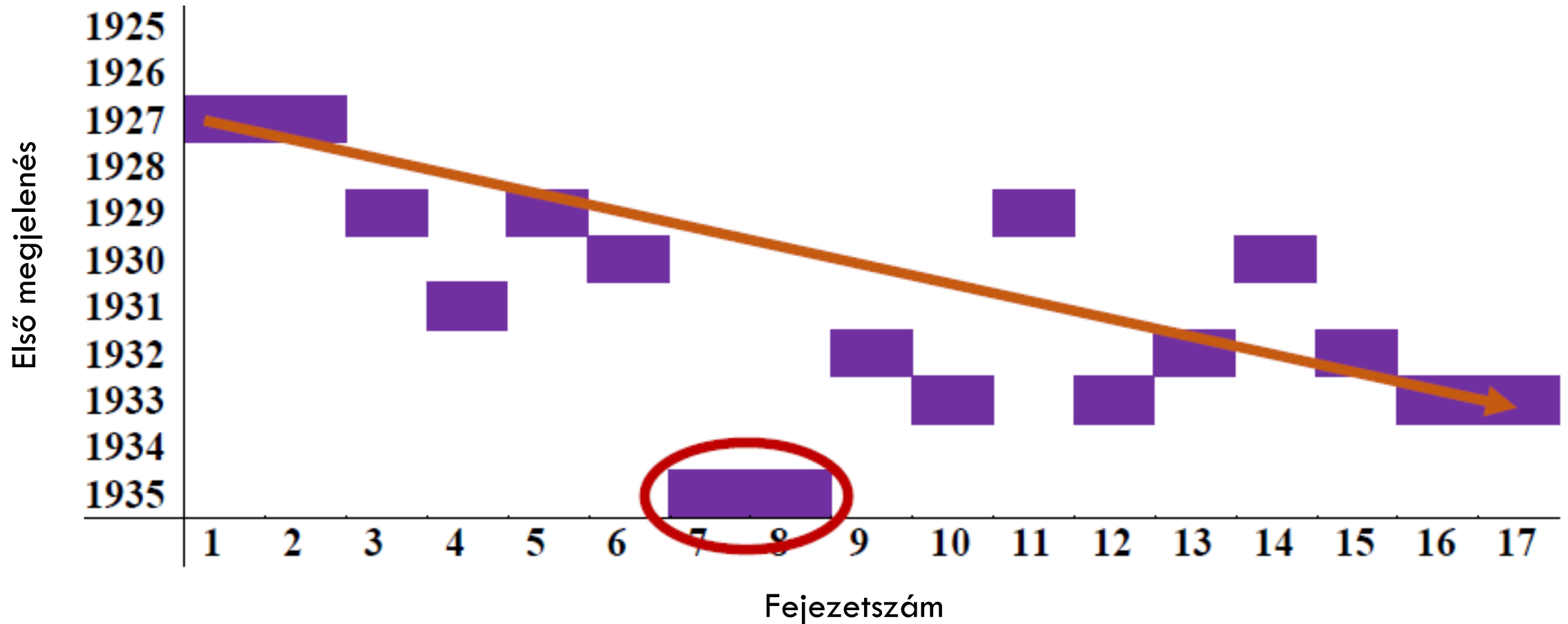

Ha csupán az *Esti Kornél kalandjai* tizenhét novelláját nézzük, azok keletkezési sorában mintha mégiscsak fölismerhető lenne egy lineáris, egyenes vonalban előre haladó, ebben az értelemben célelvű tendencia...

...mégsem nélkülöz némi lineáris jelleget...

...ha eltekintünk a beékeléses bővítéstől

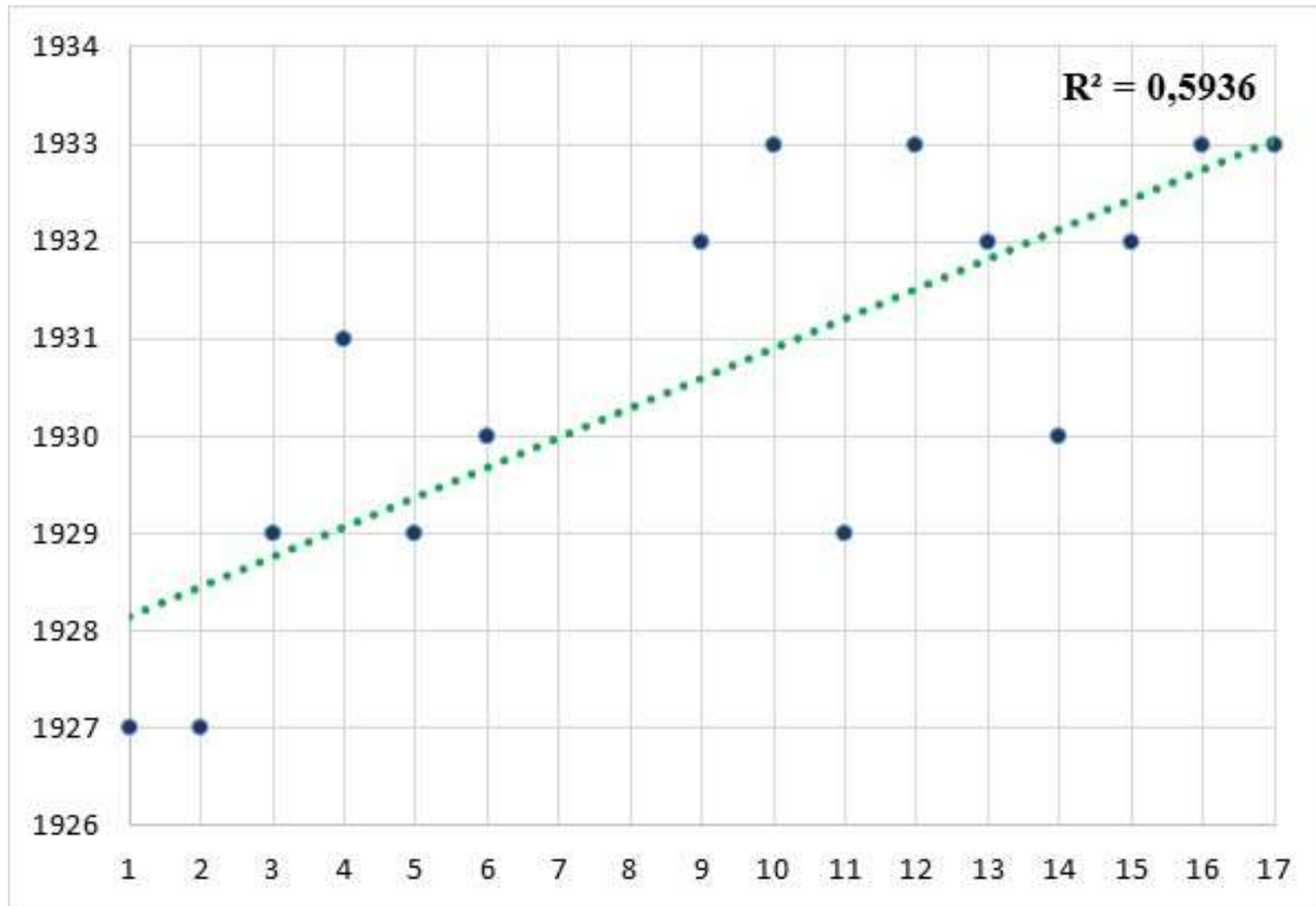
A linearitás akkor mutatkozik igazán meg, ha figyelmen kívül hagyjuk az utolsóként megjelent két középső, vagyis hetedik és nyolcadik novellát.

Joggal tehetjük-e ezt meg?

Igen, amennyiben föltételezzük, hogy a bővítésnek az *Esti Kornél kalandjaiban* egy eltérő formája érvényesül, mint az 1933-as könyvben:

- Az *Esti Kornél* mintha a legkorábbi nyolcadik fejezetből kiindulva, köré épülve, mindegyre újabb távlatokba ágyazódva jött volna létre, egészen a művet mintegy keretbe foglaló két kései, első és tizennyolcadik fejezetig.
- Az *Esti Kornél kalandjai* mintha többé-kevésbé lineárisan jött volna létre, míg végül két novella a ciklus szerkezetileg leglazább pontján, variábilis középrészén lett beékelve, ahol talán a legegyszerűbben lehetett a ciklus anyagát bővíteni, terjedelmét növelni.

Végül kevésbé illusztratíván...

Mit *szemléltet* a keletkezéstörténet?

Következtetések

Olvastuk-e eddigiekben az *Esti Kornélt*?

□ Igen

Eltérő szövegszintek eltérő olvasásmódot igényelnek. A szavak és szóképek, a szószerkezetek és mondatok, a kompozíció, motívumszerkezet és narráció más kódok mentén válik olvashatóvá, más típusú és ezért máshogy értelmezhető jelekből bontakozik ki, mint a szöveg keletkezéstörténetben tükröződő struktúrája – ez a szoros olvasásától eltérő, ennyiben akár szokatlan figyelmet követel meg, és egy ehhez illeszkedő kód fölépítését várja el a befogadótól.

□ Nem

HACSAK az így földerített-kialakított kód kapcsolatba nem hozható a szöveg más szintjeinek, más kódjainak jegyében strukturálódó szólamaival. Vagyis: az eddigiekben akkor beszélhetünk joggal olvasásról és értelmezésről, ha a keletkezéstörténetből levont következtetéseket a szövegolvasás más típusú tapasztalatai is visszaigazolják-megerősítik.

- Célelvű létszemlélet

- allúzió

- irónia

- Bővülő távlatok

- kontextus

- perspektíva

- reflexió

- alteregó

Célelvű létszemlélet: allúzió és irónia

- Az *Esti Kornél* regényszerű, az életíráásra emlékeztető, célelvű műfaji és elbeszélői kerettel jellemezhető. A mezőszerű, a bővülő távlatok mintázatába rendeződő keletkezéstörténet mintha ehhez képest jelezné-nyomatékosítaná, hogy a célelvű szemlélet részlegesen- időlegesen érvényre juthat, de teljesen nem zabolázhatja meg, nem fedheti el írás és önértelmezés bonyolult, az időrendet áthágó, a kapcsolatok többrétűségét kiemelő jellegét.
- Az *Esti Kornél kalandjai* jóval kevésbé idéz meg szilárd műfaji-narratív kereteket, mint az 1933-as kötet: laza novellaciklus benyomását kelti. A keletkezéstörténetben megsejthető mintázat mégis azt jelzi, a célelvű szemlélet innen sem hiányzik maradéktalanul, s nem tekinthető eleve és önmagától véve irrelevánsnak.

A célelvűségben is meglátott összetettség, és a rendezetlenségben is érzékelhetővé váló mintázat mindkét irányba mutató szemléletmódot jogosnak látszik elismerni, egyúttal tagadva azok kizárólagosságát:

- Születés és halál két határpont közé zárja az ember életútját, miként az előretékintő tervezés is természetes és szükséges része életünknek.
- Aligha csábító egy minden elemében eltervezett élet: az élet esetlegességei nemcsak sodródást és kiszolgáltatottságot jelentenek, de a váratlan tapasztalatok és meglepetések formájában az új ismeretek feltételei is. A bővülő távlatok az emberi élet nyitottságát tanúsítják, a gazdagodás lehetőségét rejtik magukban.

Célelvűség és esetlegesség egyaránt része annak, ahogyan az életet általában éljük, illetve megéljük.

Bővülő távlatok: kontextus és perspektíva

Az olvasásban éppúgy meghatározó a szekvencialitás, mint a konnotáció. A jelentésképzésben ekként meghatározó szerepet tölt be a kontextus – s ugyanaz a motívum más kontextusba helyezve, más perspektívából szemlélve eltérő módon értelmezhető.

A perspektívák nem annyira egymásba ágyazódnak, célelvően haladva egy mindent átfogó emberi tekintet képzete felé, mint inkább átfednek egymással, mindegyre újabb oldalát mutatva meg annak, ami ismertként tételeződik.

„Asszonyom, én kimondhatatlan tiszteletet és mély részvétet érzek ön iránt. [...] Zágráb felé a haját, a hamvasszőke haját könnyű, fekete fátyollal kötötte át. Hajnalban, amikor hirtelenül – és modortalánul – kiszaladtam ebből a fürkéből, egyszerre úgy láttam, hogy ettől a fátyoltól elfeketedik az egész világ. Ön egy mártír anya, ön egy szent vértanú anya, hét törrel szívében. [...] Én írónak készülök. [...] Olyan író akarok lenni, aki a lét kapuin dörömböl, s a lehetetlent kísérli meg. [...] Amit itt átéltem, nem felejttem el soha. [...] Most pedig engedje meg, asszonyom, hogy mielőtt végképp eltávoznék, együttérzésem és fiúi hódolatom jeléül megcsókoljam kezét.”

(Harmadik fejezet)

A III. fejezet ismert – jóllehet szándékosan az ironikus részletek kihagyásával idézett – részlete az emberek közötti részvét értékének naivságában is szép megvallása.

Az idézett belső magánbeszéd érvényét azonban megingatja annak közvetlen kerete, amely a vallomást nem egyszerűen meg nem történtnek mondja, hanem a történet helyett az írói fikció részévé avatja: a vallomás nemcsak hogy nem hangozhatott el, hanem ebben a formában meg sem fogalmazódhatott. Szó és tett viszonya csak a mesékben oly egyszerű.

A szövegösszefüggés nem tagadja a részvét jelentőségét, de megkérdőjelezi annak egyetemes, magától értetődő és mindenütt jelenlévő voltát. Másképp fogalmazva a részvétet és részt vállalást, a mások életében részvételt sokkal inkább feladatnak, kacskaringós útnak (összetett mintázatnak!) láttatja, semmint világos, mindig egyértelmű elvnek vagy viszonyítási pontnak.

„Idestova búcsúzkodnia kellett. **Elhatározta, hogy szóról szóra** ezt mondja neki:

»Asszonyom, én kimondhatatlan tiszteletet és mély részvétet érzek ön iránt. [...] Én már semmiben se hiszek. Ebben azonban hiszek. Most pedig engedje meg, asszonyom, hogy mielőtt végképp eltávoznék, együttérzésem és fiúi hódolatom jeléül megcsókoljam kezét. «

Ezt akarta mondani, de nem mondta el. Egy tizennyolc éves fiú csak érezni tud még. **Nem tud ilyen mondatokat összehozni és előadni.**”

(Harmadik fejezet)

Bővülő távlatok: reflexió és alteregó

Az egymást tükröző motívumok a szöveg/kompozíció sajátos mélységét hozzák létre.

A két író – az elbeszélő és a címszereplő kettőse – a hangok polifóniája felé közelíti az Esti-korpuszt.

A szereplők éppúgy egymás alakmásaivá válnak (mint például az időben első VIII. fejezetben), mint ahogy az elbeszélő és a címszereplő is alteregószerű viszonyban állnak, immár az elbeszélés különböző szintjeit léptetve egymást értelmező kapcsolatba (miként az 1933-as kötet élére készült I. fejezetben).

Mogyoróssy Pali „rákönyökölt a siralmas, viaszkosvászonnal vont asztalra. És most Estire gondolt, Estire, aki miután hajnali munkáját kijavította, villanylámpája kallantyúját elkattantotta, s már hálósobájában állt egy ingben, levetkőzve, de nem tudott aludni, mert ő is rá gondolt.”

(Nyolcadik fejezet)

„A 7. szoba ajtaja tárva-nyitva. Benn égett a villany. Beléptem.

Egy üres ágyat láttam, megvetve, gyűrt ágyneművel, meg egy pislákoló villanykörte az éjjeliszekrényen. Azt hittem, kiszaladt valahova. Leültem a díványra, hogy megvárjam.

Akkor vettem észre, hogy ott van velem szemben, a tükör előtt ül. Fölugrottam. Ő is fölugrott.”

(Első fejezet)

□ Olvasói szerepminták

– lineáris / ciklikus

– beleolvasás / kontextualizálás

– belemerülés / reflektálás

„A fikcióba való alámerülésben a fiktív világ nem foglalja el a valódi világ helyét: a két világ egyszerre létezik. [...] Egyszóval úgy tűnik, hogy a fikcióba való alámerülés hasadt tudatállapot.”

Az elbeszélés/ábrázolás szintjei közötti átlépéseknek, vagyis metalepsziseknek „hajlamosak vagyunk a [...] metafikciós funkcióit hangsúlyozni”, csak hogy a metaleptikus mentális műveletek „feladata teljesen más [is lehet]: létre kell hozni egy átjárót a két világ között”.

(Jean-Marie Schaeffer)

Tájékoztató irodalom

- Szegedy-Maszák Mihály, *Az Esti Kornél jelentésrétegei = Sz.-M. M., „A regény, amint írja önmagát”*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987, 103-151.
- Barabás Judit, *Az Esti Kornél-történetek*, Kalligram 1995/10., 49-58.
- Szegedy-Maszák Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Kalligram, Pozsony, 2010.
- Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél* [kritikai kiadás], Kalligram, Pozsony, 2011.
- Bengi László, *Elbeszélt halál*, Ráció, Budapest, 2012.